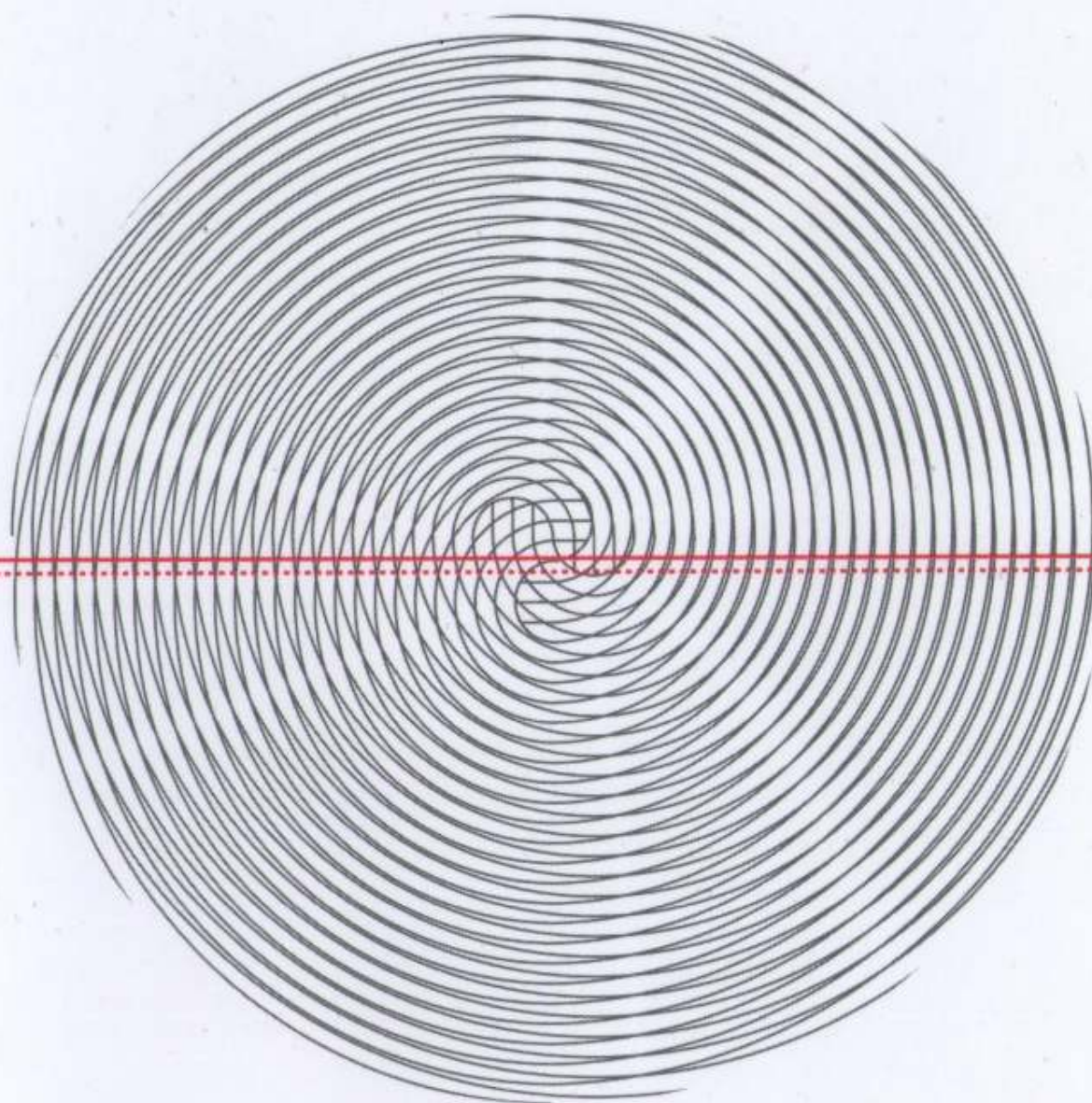

DIJALOG S POVODOM 1

2009 NO 001

SIMA M. ĆIRKOVIĆ

DRAGO ROKSANDIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE I INTERKULTURNE STUDIJE

Sima M. Ćirković

Drago Roksandić

DIJALOG S POVODOM

“SRBI MEĐU EUROPSKIM NARODIMA”

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije

FF Press

Zagreb, 2009.

Stana M. Čirković
od
Drago Roksanović

DIJALOG S POVODOM

"SRBI MEĐU EVROPSKIM NARODIMA"

FILZOFSKI FAKULTET SVILOUJSTA U ZAGREBU
Centar za komparativnu filozofiju i društvenu teoriju

PB 1749

Zagreb, 2009

Riječ unaprijed

Sima M. Ćirković, umirovljeni redoviti profesor Odeljenja za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu i redoviti član Srpske akademije nauka i umetnosti, posljednjih je desetljeća jedan od nekolicine vodećih srpskih povjesničara, koji je i danas stvaralački među najuočljivijima. Jedan od onih čiji je međunarodni status uistinu prestižan, napose kad je riječ o medijevističkim istraživanjima jugoistočnoeuropske povijesti. Javnosti je već od 1970-ih, a osobito od kasnih 1980-ih godina poznat i kao intelektualac koji se ne oklijeva javno, građanski odgovorno i jasno kritički očitovati o društvenim pitanjima pred kojima se drugi gube, nerijetko s tragičnim posljedicama.

U njegovu bogatom opusu mnogo se čime izdvaja jednosveščana sinteza srpske povijesti *Srbi među europskim narodima*. Riječ je o djelu koje je inicirao svjetski poznati nakladnik Blackwell Publishing Ltd i koje je objavljeno 2004. godine pod naslovom *The Serbs* (Srbi), u biblioteci "The Peoples of Europe" (Narodi Europe). Iste godine ostvareno je i srpsko izdanje, *Srbi među evropskim narodima*, u nakladi beogradskog izdavača Equilibriuma. Godinu dana kasnije započeli su pregovori o hrvatskom izdanju sa zagrebačkim nakladnikom Golden marketing-Tehničkom knjigom, koje je objelodanjeno 2008. godine pod naslovom *Srbi među europskim narodima*. Knjiga je tiskana u prijevodu sa srpskog na hrvatski (prevoditelj Ante Bašić u stručnoj suradnji s profesorom Ćirkovićem). Novina je tog izdanja i opsežan autorski "Predgovor hrvatskom izdanju" (str. 7-18).

Mnogobrojni su bili razlozi koji su me već na početku dogovora o hrvatskom izdanju ponukali da profesoru Ćirkoviću predložim da usporedno s promocijom hrvatskog izdanja objelodanimo i

opsežniji intervju. Vrlo sam mu zahvalan što je moj prijedlog tada spremno prihvatio. U listopadu 2008. dogovorili smo se da ćemo pitanja i odgovore razmjenjivati e-mailovima, između Zagreba i Beograda, što smo i radili od druge polovice studenog pa sve do 12. siječnja 2009., kad smo usuglasili konačni oblik intervjua. Čitateljice i čitatelji, siguran sam, moći će bez teškoća uočiti što je nas dvojicu kao sugovornike usmjerivalo, gdje smo se "zaustavljali" s pitanjima i odgovorima te, na koncu konca, što jedan i drugi mislimo o tome kakva bi korist od ovog dijaloga mogla biti kad je riječ o komunikaciji između hrvatskih i srpskih povjesničara danas i sutra.

Intervju se pojavljuje kao 1. svezak serije "Dijalog s povodom" Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i FF Pressa. Najljepše zahvaljujem nakladniku Golden marketing-Tehničkoj knjizi, napose uredniku, gosp. Iliji Raniću te Vijeću srpske nacionalne manjine grada Zagreba, a osobito njegovu predsjedniku, gosp. Aleksandru Miloševiću, na pomoći bez koje ovo izdanje ne bi moglo biti ostvareno. Veliku zahvalnost dugujem i gosp. Vlastimiru Đokiću, uredniku srpskog izdanja, koji mi je omogućio uvid u dokumentaciju u vezi s realiziranim izdanjima, koja mi je olakšala pripremu razgovora s profesorom Ćirkovićem.

Grafički dizajn naslovne stranice rad je studija *ŠTAR + Marijana Rajčić*, kojima također najsrdačnije zahvaljujem na suradnji.

U Zagrebu 12. siječnja 2009.

Prof. dr. sc. Drago Roksanđić

Sinteza kao izazov nacionalnoj historiografiji i kulturi

ROKSANDIĆ: Profesore Ćirkoviću, čestitam Vam na hrvatskom izdanju Vaše sinteze srpske povijesti *Srbi među europskim narodima!* Ovo očito nije jedino izdanje uz ono izvorno na engleskom jeziku i srpsko. Gdje je sve knjiga objavljena i koliko je izdanja u pripremi?

ĆIRKOVIĆ: Hvala na čestitkama; hrvatsko izdanje knjige me je posebno obradovalo. U sredini zainteresovanoj i najbolje obavještenoj o materiji kojom se knjiga bavi, može se očekivati neka vrsta provere teza, kako onih iz srpskog istoriografskog nasleđa, tako i onih koje predstavljaju inovaciju. Knjiga inače pored engleskog i srpskog te hrvatskog, ima italijansko izdanje (Đenova 2007), a u pripremi su rusko i slovenačko. Otkupljena su prava za kinesko izdanje, ali o njemu nemam vesti.

ROKSANDIĆ: Je li neko drugo djelo, koje pruža cjelovitiji uvid u srpsku povijest, toliko bilo prevedeno u svijetu posljednjih desetljeća?

ĆIRKOVIĆ: Ako pod "celovitim" podrazumevamo od doseljenja Slovena do modernog doba, onda mogu reći da nema takvog dela.

ROKSANDIĆ: Kako Vi osobno tumačite interes za tu svoju knjigu na različitim stranama preko granica Srbije?

ĆIRKOVIĆ: Mislim da je u naše vreme pojačan interes za "nacionalne" i regionalne istorije. Kao što je podsticaj za pisanje došao od izdavačke kuće Blackwell, koja ima seriju knjiga "The Peoples of Europe", tako su i prava za prevod zatražili oni koji imaju sličnu

kolekciju. Srpsko i hrvatsko izdanje u tom pogledu predstavljaju izuzetak, tu je možda igrao ulogu uvid u sadržaj i poznavanje autorove istraživačke delatnosti.

ROKSANDIĆ: Kako ste doživjeli recepciju srpskog izdanja kod "kuće"?

ĆIRKOVIĆ: Izvan uskih stručnih krugova nije zapažena, nije izazvala diskusiju o temama kod kojih su napuštena tradicionalna shvatanja u domaćoj historiografiji.

ROKSANDIĆ: S time u vezi htio bih Vas pitati kada povjesničar uopće postaje sposobnim pisati, recimo, održivu sintezu povijesti svog naroda?

ĆIRKOVIĆ: Mislim da se može reći da to dolazi posle godina "upijanja" i "usisavanja" znatnog dela izvora i istraživačke literature, kao i metodologije. To je neosporno preduslov, koji sam za sebe nije dovoljan. Naime, istraživanja su se do te mere umnožila, ragnala, specijalizovala, da savlađivanje svega što treba da bude obuhvaćeno sintezom, prevazilazi mogućnosti pojedinca. Pribegavanjem autorima – kolektivima (timovi, komisije, redakcije) dobija se u iscrpnosti i pouzdanosti faktografije, ali se gubi jedinstveni pogled koji obezbeđuje sintezu.

ROKSANDIĆ: Budući da je historijska znanost posvuda u svijetu teorijski, metodski, općenito – istraživački sve različitije usmjerena, napose s učincima postmoderne, što uopće znači "danas i ovdje" pisati sintezu? Nije li to svojevrsni paradoks jer pisac s jedne strane nerijetko hoće biti što inovativniji, a, s druge, htio-ne htio, mora u štočemu biti stručno "konzervativan" da bi takvo djelo uopće moglo biti izvedivo. Jeste li suglasni s mogućnošću ovakvog postavljanja pitanja?

ĆIRKOVIĆ: U više prilika sam zastupao tezu da i u našoj disciplini postoji nešto kao smenjivanje perioda "normalnog razvoja nauke"

i perioda svojevrzne “naučne revolucije”. Istraživanje detalja, otkriće nove građe, u jednom trenutku ne podržava i nije u skladu sa vladajućim “paradigmama”, prisiljava na njihovu zamenu novim. U našoj oblasti tu ulogu naučnih revolucija imaju sinteze. One ne poništavaju čitavu *Lehrgebäude*, već jedan deo lišavaju relevantnosti i značaja, pomeraju težišta, uvode nove perspektive itd. Jedna od razlika u odnosu na prirodne nauke je u tome što podsticaji za promenu, za osporavanje vladajućeg učenja, ne dolaze isključivo od novih izvora (što odgovara eksperimentu), već od uvođenja šire i opštije tematike, nametanja opštijih merila, izbora opštijeg stanovišta. Sinteze su u ovoj perspektivi samo privremeno “održive”.

ROKSANDIĆ: Imajući na umu Vaš prethodni odgovor, postavlja se pitanje koliko su prijašnje sinteze srpske povijesti, barem najvažnije među njima, unapređivale razvitak srpske historiografije? U čemu, s tim u vezi, eventualno vidite šanse ove svoje knjige u Srbiji, ali i drugdje u svijetu, osobito u susjednim zemljama gdje Srbi žive izmiješano s drugim narodima?

ĆIRKOVIĆ: Kad se posmatra razvoj istoriografije u Srbiji od nastanka “kritičke škole”, pada u oči da glavni podsticaji za promene dolaze sa strane, od komparacije, u srpskom slučaju od sagledavanja vizantijskog sveta kao celine. U tom pogledu sinteze nisu mnogo unapredile stvari. *Istorija srpskog naroda* Stanoja Stanojevića (1908, 1910, 1926) nastala je pre poleta vizantijskih studija u svetu, a Ćorovićeva *Istorija Srba* (napisana pre 1941, a štampana prvi put 1989) zbog svoje neobične sudbine nije mogla uticati na razvoj istraživanja. *Istoriju srpskog naroda* I–VI (1981–1993) ne možemo računati u sinteze zbog veoma velikih razlika u koncepciji i metodologiji pojedinih tomova i perioda. O dve “srednjovekovne” knjige mogu reći da su zaista upile u sebe i svarile sve što je istraživački nastalo od vremena Konstantina Jirečeka, i primile podsticaje iz proučavanja okolnog sveta. Nadam se da će primena

kritičnosti kakva odgovara nauci našeg vremena, koja podrazumeva reviziju opštih misaonih sredstava što usmeravaju diskusiju o prošlosti, doprineti trezvenijem i realnijem sagledavanju Srba među evropskim narodima. Ne verujem, međutim, da će do toga doći skoro.

ROKSANDIĆ: Je li moguće usporediti javni interes za srpsku povijest u srpskom društvu danas, s onim krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina i, s treće strane, u vrijeme kad ste počeli studirati povijest poslije Drugoga svjetskog rata? U čemu bi bile sličnosti, a još više razlike?

ČIRKOVIĆ: Rizikujući da jako uprošćavam stvari rekao bih da je u vreme kad sam započinjao studije, a to je i vreme kad su se osnivali istorijski instituti i pokretali časopisi, javni interes bio zaokupljen najnovijom istorijom. Samo izuzetno i vrlo selektivno, javno podržavano sećanje je zalazilo iza Prvog svetskog rata, a ispunjeno je bilo ideološki usmerenim preocenjivanjem razdoblja koje je tadašanja starija generacija nosila u privatnom sećanju. Raskorak između njih nije jačao poverenje u istoriju, naprotiv. Devedesetih se sa ostrašćenim otresanjem ideološkog diktata situacija obrnula, najnovija istorija je igubila povlašćeni položaj, bila je ideološki obojena a i nepopularna kod nosilaca nacionalističkog talasa, jer je njihove ideološke protagoniste, idejne očeve, negativno osvetljavala u nimalo patriotskoj ulozi saradnika okupatora. Današnju situaciju je teško celovito sagledati a još teže sažeto okarakterisati. Ono što se oficijelno nameće teži nekoj vrsti ravnoteže, ono što pružaju vrlo raznovrsni i različito orijentisani mediji otkriva stari raskorak između onoga što stvaraju institucije i istoričari profesionalci i onoga što naciju zaokuplja.

ROKSANDIĆ: Predložio bih da dio intervjua ima kao vodeću misao ovu Vašu rečenicu: "Uvođenje novih dimenzija kritičnosti razlikuje ovaj prikaz srpske povijesti od prijašnjih". S time je u vezi

i tema: “kritički historici”, “opće ideje vremena” i “ideologije”. Zašto govorite o “najčešće” “nehotičnom” utjecaju ideologija na “pisce srpske povijesti” (str. 7)? Naime, iako može biti sporno što se sve katkad smatra “ideologijom”, činjenica je da je više najboljih srpskih povjesničara, barem do sredine 20. stoljeća, nacionalno-ideologijski pa čak i politički bilo vrlo utjecajno (visoki državni dužnosnici, ministri, predsjednici vlade itd.). Slično je neupitno bilo i u Grka, Bugara, Rumunja itd., ali i Austrijanaca, Mađara, Čeha i Poljaka.

ĆIRKOVIĆ: Oni koji su uistinu nastupali kao “kritički istorici”, imam pred očima Stojana Novakovića kao primer, odvajali su svoje naučno delovanje od svojih javnih i političkih funkcija, nekad vrlo visokih, kao u slučaju Novakovića. Njihova kritičnost je bila usmerena protiv tradicija i mitologija, i protiv upotrebe istorije i u nacionalno-propagandne svrhe. Bivalo je zbog toga poziva da ih treba “pod gomilu” (stari izraz za kamenovanje), što je pretilo Ljubi Kovačeviću. Ali, njihova kritičnost nije dovela u pitanje niz koncepata i kriterija kojima se operisalo i kojima se prećutno pridavalo univerzalno važenje. Drugo je pitanje zašto

je u spomenutom periodu istorijsko obrazovanje olakšavalo uspon među političku elitu. Pre će biti zbog značaja i uloge istorijskih argumenata u politici nego zbog njihovih eventualnih zasluga u nauci.

ROKSANDIĆ: Imajući na umu sada već više desetljeća otvorene rasprave o konceptima "naroda" i "nacije", bi li povijest srpskog naroda konceptualno danas trebala biti nešto različito od povijesti srpske nacije?

ĆIRKOVIĆ: Iz moga temeljnog uverenja da su etničke tvorevine u suštini društvene grupe, prilagodljive i promenljive, sledi zaključak da nema razloga da se plemenima i narodima pridaje različita suština i druga priroda; drukčiji su uslovi u kojima grupe opstaju ili nestaju, one se menjaju održavajući izvesne konstante. Te razlike traže da se prilagode metode i misaoni aparat. Mislim da se na srpskom primeru vidi da je istorija nacije prirodni ali mnogo složeniji i bogatiji nastavak istorije naroda.

ROKSANDIĆ: Citiram i dalje Vaš tekst: "Neusporedivo je veća uloga promjena u društvenoj strukturi i kulturi o kojima ovisi priroda spomenutih spona, koje osiguravaju koheziju društvenoj skupini" (str. 8). Pretpostavljam da govorite o spoznajama moderne socijalne i kulturne historije, odnosno o mogućnostima inovativnih interpretacija spoznaja tradicionalne historiografije u pristupu temeljnoj problematici srpske povijesti. Biste li nam mogli kazati koje su "jače", a koje "slabije" strane dosegnute razine razvitka srpske historiografije?

ĆIRKOVIĆ: Nastojeći da produži delo "kritičkih istorika" historiografija koja se neguje na fakultetima i institutima prvenstveno radi na proširenju izvorne baze (zahtev za novim i neotkrivenim), i na obogaćivanju tematike (zahtev za proširenjem istorijskog interesa, prevazilaženje "primata politike", prevazilaženje granica struka). Podsticaji za ovo drugo su dolazili sa strane

(međunarodna saradnja i projekti, kongresi itd.). Kao medijevista imam ograničen uvid u razvoj istraživanja srednjega veka, koji je suviše oštro odvojen od sledećih perioda što se može ubrojati u "slabije" strane. Među "jače" strane bih računao integrisanost u međunarodne vizantološke studije, koja je pomogla da se prevlada začaurenost, karakteristična za "nacionalne istorije" XIX veka, omogućila da se srednjovekovna srpska država počne sagledavati kao deo "vizantijskog komonvelta", da se ne podrazumeva i prikazuje kao da je "nacionalna država" u embrionu. Povezanost sa vizantologijom je otvorila vrata komparativnom pristupu. Među slabe strane srpske historiografije bih stavio odsustvo studija i istraživanja o problemima. S jedne strane tu podrazumevam "predmete", "teme", o kojima se trajno sporilo, a nisu temeljno i svestrano proučeni, s druge, pitanja o tome kako su se na prostoru na kome se odigrava srpska istorija prelamali veliki istorijski procesi (kao primer uzimam urbanizaciju, početke kapitalizma, nastanak sitnog plemstva, recepciju velikih ideologija itd.).

ROKSANDIĆ: Kao što i sami ističete na više mjesta, počeci novovjekovne srpske historiografije u djelu Jovana Rajića u 18. stoljeću u vezi su s nastojanjem da se srpsku povijest interpretira usporedo s poviješću dvaju slavenskih naroda susjednih Srbima, Bugara na istoku i Hrvata na zapadu. Kada bi se danas, makar u naznakama, vrednovalo doprinose srpskih povjesničara u 20. stoljeću istraživanjima povijesti Srbima susjednih naroda, što bi, po Vašemu mišljenju, stručno bili "plusevi", a što "minusi"?

ĆIRKOVIĆ: Moram reći da nisam odgonetnuo otkuda kod vrlo ubeđenog pravoslavnog bogoslova Jovana Rajića interes za istoriju Hrvata? Verovatno je to "slovenski" odgovor na romanско-germansku perspektivu u kojoj su evropsku istoriju sagledavali njegovi intelektualni mentori. On sam je obrazlagao mnogim ratovima, mirovnim ugovorima, brakovima, uzajamnim

pomaganjima, usled čega je od opisivanja tih naroda srpska istorija dobijala više svetlosti. Inače, Rajić je ostao usamljen među srpskim istoričarima sve do duboko u XIX vek. Kad se javlja jača struja interesovanja za Hrvatsku to biva ustvari za srpsku komponentu u hrvatskom društvu (Crkva, Srbi u Vojnoj granici), i za kratko vreme postaje polemična pod uticajem političke klime. Tako je i sa Mađarima i doprinosom mađarskoj istoriji, od značaja srpske komponente zavisio je i doprinos srpskih istoričara. U oba slučaja nije bilo simetrije, ni hrvatska ni mađarska historiografija nisu imale odgovarajući interes u Srbiji. Drukčije je bilo sa Bugarima, gde se od početka sporilo o teritorijama i populacijama, gde su se za aktuelne pretenzije tražili i davali istorijski argumenti. Suparničko dvostruko proučavanje Makedonije nije dalo znatnije rezultate. Značajniji su se pokazali doprinosi stranaca.

ROKSANDIĆ: Kako stoje stvari u obrnutom smjeru? U "Enciklopediji srpske historiografije", koju ste 1997. godine kao urednici potpisali Vi i Rade Mihaljčić, naglasili ste da "ono što spada u srpsku historiografiju nije određivano nacionalnošću pisca ili teritorijom na kojoj su delovale institucije ili izlazile publikacije, već predmetom interesovanja" (str. XII). Gdje se srpsku povijest izvan granica srpske kulture najozbiljnije istraživalo i istražuje u perspektivi 20. stoljeća?

ĆIRKOVIĆ: Značajno je ograničenje "u perspektivi XX stoljeća", jer bismo ranije morali staviti ruski i austrijski period i njihove naučne centre. Za XX vek će to neosporno biti Hrvatska iz više razloga. Jedan veoma važan dodirnut je u prethodnom odgovoru. I među Srbima i Hrvatima ima regija i populacija za koje su zainteresovane obe strane. Ja sam se prilično rano pobunio protiv shvatanja po kojima se istorijska zbivanja sa svojim kontekstima prisvajaju i nasleđuju, pa se njihovo proučavanje rezerviše kao pravo, a obrada "baštine" nalaže kao dužnost.

Zašto pojedinci ulažu napore i troše vreme, a institucije troše sredstva baveći se onim što su "lanjski snegovi" da upotrebim reči pesnika? Nije neka vrsta prava vlasništva nego interes, zainteresovanost, ono što podstiče srpske i hrvatske naučnike i institucije da se bave Bosnom. Razumljivo je da interes ne potiče uvek iz plemenitih pobuda, nije nužno naučno-objektivno usmeren, može proisticati iz različitih pretenzija i ambicija. Važno je da i sam interes bude predmet istraživanja i raspravljanja a ne svetinja poput privatne svojine.

ROKSANDIĆ: Srpski su povjesničari, zajedno s drugima u Jugoslaviji, poslije 1945. godine na različite načine bili uključeni u jugoslavenskim projektima. Što danas mislite o činjenici da treću knjigu povijesti naroda Jugoslavije nikako nije bilo moguće realizirati u razdoblju od 1960. do 1990., da su se zahtjevniji članci na povijesne teme u *Enciklopediji Jugoslavije* tajno ili javno redovito pretvarali u "jabuke razdora", da se međunarodno predstavljanje historiografskih radova u formi desetogodišnjih retrospektivnih bibliografija zaustavilo na trećem svesku, da se u Jugoslaviji nikako nije moglo dogovoriti kako sudjelovati u, primjerice, UNESCO-ovu megaprojektu "Povijesti kulturnog i znanstvenog razvoja čovječanstva". Je li "jugoslavenska historiografija" uopće postojala, odnosno u čemu je bio njezin ključni problem?

ĆIRKOVIĆ: Mislim da je to jedna od posledica jednopartijskog režima i njegovog nastojanja na "harmonizaciji" i "prevazilaženju prošlosti" na svoj osobeni način. Nema sumnje, da je *Istorija naroda Jugoslavije* zamišljena kao zvanični udžbenik "oslobođen idealističkih shvatanja i šovinističkih tendencija" – napisano je to u predgovoru prve knjige (1953). Sročena je od tada najpozvanijih stručnjaka i njeni gresi uglavnom nisu u detalju, nego u artikulaciji i kompoziciji koja je više imala u vidu jugoslovensku federaciju nego prilike na Balkanskom poluostrvu u srednjem veku. Svaki od naroda zastupljenih u republikama tretiran je u srednjem veku

kao individualnost, ponekad uz nijansiranje: Makedonci su u odvojenoj glavi pre XII veka, a onda u posebnim odeljcima u okviru srpske države. Crnogorska individualnost je iskazana odvojenim poglavljima o Zeti. Bosna i Hercegovina je zastupljena bosanskom državom i prati njene granice. Ustupak srednjovekovnim realnostima dolazi tu do izraza i u poglavlju posvećenom Dubrovniku.

U drugoj knjizi (1960) je normativni karakter manje izražen, čitav niz većih celina u kojima su obuhvaćene teritorije i delovi naroda, kompozicija i artikulacija više odgovaraju stvarnim odnosima. Pripreme treće knjige su se inače otegle, a vreme se poklopilo sa laganim premeštanjem težišta političke moći u republike, kasnije i pokrajine. Iz njih su polazila nastojanja da bude iskazano službeno gledište svake od njih pojedinačno, a ne jugoslovensko kao kod prve knjige. Ako je sačuvana dokumentacija o planovima i raspravama u redakciji, biće to zanimljiva građa za buduća istraživanja. U jedan mah je bio plan da se ponovo izdaju prva i druga knjiga. Prisustvovao sam jednom sastanku o ažuriranju prve knjige. Spornih tačaka nije bilo mnogo, a ticale su se ne napretka istraživanja, nego kako će kompozicijom biti iskazani koreni "državnosti" članica Federacije.

ROKSANDIĆ: Što danas, s time u vezi, mislite o onome što ste stručno i kulturno postigli s jednosveščanom *Istorijom Jugoslavije* 1970. godine, koju ste napisali s Ivanom Božićem, Miloradom Ekmečićem i Vladimirom Dedijerom? Kako danas doživljavate ondašnje kritike?

ĆIRKOVIĆ: Kao knjiga u celini potpuno je zaboravljena. Englesko izdanje nije ponovljeno, kinesko (1984) je po prirodi ograničenog uticaja. Nailazim ponekad da se navodi u bibliografijama. Što se tiče kritika imam u vidu samo svoje tekstove, pošto svako poglavlje ima navedenog autora, koji je bio autonoman u okviru dodeljenog prostora. Kod jednog dela kritika osporavalo se upravo ono čime je knjiga odudarala od *Istorije naroda Jugoslavije*.

Neopravdana je bila bojazan da ona ideološki opravdava unitarizam. Jedna od tih kritika sadržala je dugi spisak stvari, koje su po mišljenju autora, morale ući iz istorije njegove narodnosti. Ne sećam se da je o nekoj od teza koje sam zastupao bila pokrenuta diskusija.

ROKSANDIĆ: Zašto u jugoslavenskoj historiografiji nije bilo moguće znanstveno utemeljeno i sustavno primjenjivati metode komparativne historije, imajući na umu multinacionalnu kompoziciju i federalnu konstituciju SFR Jugoslavije? S druge strane, uz nepregledno mnoštvo istraživački vrlo složenih izazova, kako objasniti tadašnje pomanjkanje interesa za ono što bi se danas moglo nazvati “interkulturalnim” i “transkulturalnim” pristupima?

ĆIRKOVIĆ: Mislim da je presudan u tom pogledu bio uticaj istoriografskog nasleđa (svi smo radili nacionalnu istoriju, iako se na univerzitetu predmetno nazivala “Istorija naroda Jugoslavije”), dolazila je k tome metodološka nedozrelost, zatim vidljiva ili latentna sporenja oko “baštine”, o čemu je bilo reči. Ne treba potcenjivati ni uticaj kulturne sredine, u kojoj je posle 1980. sve više postojalo vidljivo nepoverenje prema onom što je stvoreno u učenoj historiografiji. Ona renesansa nacionalne mitologije, ispoljena vraćanjem na “stare dobre” publikacije, poletom feljtonistike, vraćanjem na stare simbole, zamenjivanjem “mesta sećanja”, umetničkom obradom istorijskih tema itd., itd., nije nastala preko noći, tinjala je pod tankom korom nametane “harmonizacije”, koja je nastojala potisnuti i ukloniti povode za sporove umesto da ih u slobodnoj diskusiji razrešava.

ROKSANDIĆ: Koliko je ratni raspad SFR Jugoslavije utjecao na istraživanja srpske povijesti izvan srpske kulture i specifičnije, kako? Utječu li haški procesi na aktualni razvoj srpske historiografije?

ĆIRKOVIĆ: O tome malo znam. To spada u deo života u kome je bilo teško, vremenom postalo nemoguće, imati pregled nad onim što

se u svetu stvara i publikuje. Kao i ranije, preovlađuje interesovanje za XIX – XX vek, s tim što se težište pomera prema nama bližim vremenima. Više nego ranije traže se uzroci raspada u pojavama širim od sfere vlasti i političkih borbi, povećano je interesovanje za kulturna događanja.

ROKSANDIĆ: Čitajući neke Vaše tekstove koji su nastali u 1990-im godina, učinilo mi se da ste koncepciju djela *Srbi među europskim narodima* oblikovali u to doba. Međutim, naknadno sam uočio Vaš članak u vezi s raspravama o etnogenezama, objavljen u "Borbi" 1985. godine i shvatio da je Vaša koncepcija ove knjige već tada bila u biti definirana. Primjerice: "Iskustvo, ..., otkriva da su narodi i nacije uprkos svojoj relativnoj dugovečnosti podložni promenama, da se spajaju i cepaju, da se šire i skupljaju, da su u svome razvoju zavisni od sistema institucija, da su podložni uticajima političkih pokreta, da su zahvaćeni raznovrsnim socijalnim, religioznim, ideološkim raslojenostima i podelama". Ili, na istomu mjestu: "Naše politički inspirisane 'etnogeneze', ..., treba u zamisli svojih tvoraca i propagatora da zaobiđu, prevaziđu i zamene istoriju", odnosno "moramo se pitati nije li mnogo puta nekritički ponovljeno shvatanje o ujedinjenju Južnih Slovena kao o prirodnom i neizbežnom procesu takođe jedna 'etnogeneza' kojom se nastojalo legitimisati rađanje nove nacije". Ako prihvaćate moju pretpostavku, što Vas je spriječilo da do 1991. godine napišete ovu knjigu?

ĆIRKOVIĆ: Kao i moji vršnjaci koji su započinjali da rade sredinom XX veka, odgojen sam u historiografiji koja je bila neka vrsta saveza specijalizovanih historiografija. Ni u generaciji učitelja ne pamtim pojedince koji bi se kretali jednako u srednjem veku i modernoj istoriji (u Hrvatskoj i Sloveniji ih je bilo, istina malobrojnih). Spoj istraživanja i poučavanja, primljen iz tradicije nemačkih univerziteta, obavezivao je na istraživački rad koji je neizbežno morao biti ograničen s obzirom na opremu koju je zahtevao, pre svega jezike

izvora, pomoćne nauke itd. Nisam imao u planu izlaziti izvan srednjeg veka. Ideje koje spominjete su starijeg datuma i nastale su na podlozi proučavanja srednjovekovnih društava pod uticajem nemačke literature koju sam temeljnije upoznao kao stipendista Humboltove fondacije (1963 – 1964). Kad sam dobio poziv od izdavačke kuće Blackwell iz Oksforda, imao sam u vidu knjigu o Srbima u srednjem veku koja je izašla na italijanskom, srpskom, francuskom i ruskom (1992 – 1995). Izdavač, međutim, nije hteo bez novovekovne istorije. Bilo je vrlo teško ući u avanturu, ali i odbiti mogućnost da se u knjizi strogo ograničenog obima prikaže srpska istorija. Bio je i jedan čisto intelektualan podsticaj: tražiti da se vidi šta je postalo od onoga što sam celog veka proučavao.

ROKSANDIĆ: U stručnoj pripremi hrvatskog izdanja Vaše knjige *Srbi među europskim narodima*, a još više u recentnim čitateljskim recepcijama – koliko su one meni poznate – iskristaliziralo se više pitanja koja će na različite načine, pretpostavljam, biti i dalje otvorena u raspravama u Hrvatskoj. Molio bih Vas da, referirajući na Vašu knjigu, razgovaramo i o takvim pitanjima. Dakako, formulacije otvorenih pitanja su isključivo moje. Jeste li suglasni s time?

ĆIRKOVIĆ: Saglasan sam.

ROKSANDIĆ: Znam da nisam jedini čitalelj Vaše knjige kojeg se duboko dojmio način na koji ste srpsku povijest problemski diferencirali u njezinim dugim trajanjima, s prostornovremenskim pomacima etno(nacionalnih) središta te s uočljivim naglascima na fenomenima promjena u višestruko preslojenim civilizacijskim strukturama. Ponudili ste nam interpretaciju koja je u teorijskoj i metodičkoj opreci prema još uvijek vrlo raširenim “esencijalističkim” pristupima, napose “velikoj priči” o povijesti vlastitog naroda. Upravo zbog takva pristupa, kad je riječ o civilizacijskim transformacijama u srpskoj povijesti 19. i 20. stoljeća u europskom kontekstu,

uočljivo je da je po prilici trećina opsega knjige posvećena razdoblju od 1800. do suvremenog doba, a više od trećine te trećine 20. stoljeću. Većina usporedivih jednosveščanih sinteza u svijetu obično obrnuto razmjerno upotrebljava raspoloživi prostor. Možete li nam nešto više reći o motivima ovakva strukturiranja Vaše sinteze?

ĆIRKOVIĆ: I ova sinteza je neka vrsta "velike priče", pa je podložna artikulaciji koja zahteva održavanje izvesne ravnoteže. Ne mislim na mehaničku ravnotežu među velikim periodima. Dva stoleća koja ispunjavaju poslednju trećinu knjige neuporedivo su gušća, dinamičnija, tematski bogatija, od bilo kog ranijeg trostruko dužeg perioda. Ali, stvar nije samo u opširnosti naracije: odnosu dužine teksta prema dužini perioda. I ranija, slabo poznata stoleća sadrže mnoštvo pojedinosti od čijeg poznavanja zavisi razumevanje kasnijih. Na proporcije utiče neka vrsta ekonomije relevantnosti kod koje nije najbitnija blizina i povezanost sa našom epohom. Iza ove teme o proporcijama nalazi se i metodološka usmerenost o kojoj je bilo reči povodom jednog ranijeg pitanja. Ja ne verujem u adekvatnost onog danas vrlo uticajnog pristupa po kome su nacije relativno nova pojava. Moderna epoha je donela bitno drukčije uslove u kojima protiču integracioni procesi, ali u njihovoj srži je stvarno ili zamišljenju nasleđe onih daljih i manje poznatih epoha.

ROKSANDIĆ: Stevan Pavlović, autor, kao što i sami ističete, Vama bliske formulacije o "Srbijama koje se premještaju", pisac knjige *Serbia. The History behind the Name* (2002.), odnosno, u srpskom izdanju *Srbija. Istorija iza imena* (2004.), potiče i mene u metaforičkom smislu da Vam postavim pitanje o tome kada su u stručnom smislu pojmovi "srpska zemlja" ili "srpske zemlje", odnosno analogno, "hrvatska zemlja" ili "hrvatska zemlje" povijesno održivi. Može li jedan te isti prostor u istoj epohi biti i "hrvatska zemlja" i "srpska zemlja"? Gdje je u slučaju takvih rasprava granica između historijske znanosti i nacionalne ideologije?

ĆIRKOVIĆ: Mislim da je ta vrsta klasifikovanja po kome su zemlje srpske, hrvatske, mađarske, bugarske itd., itd., čisto ideološka i da krije u sebi pretenzije. Ispustimo li tu dimenziju prisvajanja, recimo kod termina “rimske zemlje”, gubi se njegova upotrebljivost, koja dobija smisao jedino u vremenskom i prostornom konteksta. To važi i za nas aktuelnije “srpske” ili “hrvatske” zemlje. Mogu se utvrđivati i opisivati granice Srbije u vreme kralja Milutina, recimo, ali to ne znači da su tek osvojeni gradovi u Makedoniji “srpske zemlje”. “Srpske zemlje i pomorske” nalaze se u titulama vladara i prelata a znače ono što trenutno imaju pod svojom vlašću, što se sadržajem veoma razlikuje od “srpskih zemalja” nacionalnih ideologa XIX veka. Vrednost formulacije profesora Pavlovića nalazim u zapažanju da su u srpskom slučaju pomeranja u prostoru česta i velika, njima nisu zahvaćeni samo rubni predeli, nego i jezgro. Etničke odrednice se u istorijskoj naraciji neće moći izbeći, ono što bi se moralo iskoreniti jeste paušalno karakterisanje koje treba da se odnosi na duga stoleća ne vodeći računa o konkretnim okolnostima i promenama.

ROKSANDIĆ: Njemački povjesničar Holm Sundhausen – vjerojatno ćete se suglasiti, mnogima još uvijek slabo poznato ime, iako se desetljećima bavi ovom “regijom” – nedavno je objavio knjigu, koju ste i sami apostrofirali u bibliografiji hrvatskog izdanja, *Geschichte Serbiens* (2007.). Imajući na umu njegov interes za modernizacijske procese u srpskom društvu u 19. i 20. stoljeću, koji su po Vašem mišljenju njegovi najvažniji doprinosi raspravi o modernizaciji Srbije, koja već duže traje u srpskoj historiografiji? Jesu li u srpskoj historiografiji teorijske formulacije modernizacijske problematike ponajprije njemačke provenijencije?

ĆIRKOVIĆ: Ovih dana će se ta knjiga pojaviti kod nas (izdavačka kuća “Clio”) pa će i profesor Sundhausen postati poznatiji. Njegovim knjigama o istorijskoj statistici Srbije i istoriji Jugoslavije dugujem kao i naši istraživači koji se bave XIX i XX vekom.

Knjiga o modernoj Srbiji nije bila izašla dok sam pripremao svoj rukopis. Izabravši da istražuje Srbiju od Drugog ustanka 1815. do u XX vek mogao je na strogo ograničenom prostoru, omeđenom državnim granicom, gotovo u laboratorijskim uslovima, ispitivati recepciju onoga što čini modernizaciju i istovremeno uočavati šta se sve u napretkom nedirnutoj zemlji toj modernizaciji suprotstavljalo. Modernizacija je retka među velikim temama, koja se sistematski proučavala u odnosu na Srbiju. Tu ima neosporno podsticaja sa strane, ali i domaćeg interesa. Podsećam na skupove i zbornike o Srbiji u modernizacijskim procesima i krug istraživača okupljen oko toga projekta. Na jednom od skupova založio sam se za to da se i XVIII vek obuhvati u odgovarajućoj meri modernizacijskom problematikom. Tokom celog XIX veka ljudi "iz preka" su u prosvetnoj, kulturnoj, u administrativnoj sferi, glavni nosioci modernizacije. Oni su svuda prisutni, ali se ne postavlja pitanje odakle njima potencijali za misiju koju vrše.

ROKSANDIĆ: Dijelim Vaše mišljenje o vrijednosti zbornikâ o Srbiji u modernizacijskim procesima 19. i 20. stoljeća. Divljenja je vrijedno što je prvi zbornik objavljen 1994. godine, dakle, u godini kad je on i profesionalno i ljudski bio *de facto* i akt otpora onoj Srbiji koja se i doslovno barbarizirala, kako u sebi samoj, tako još i više preko svojih granica. Uostalom, i drugi zbornik se pojavio u 1998. godini, koja je bila sve prije nego "normalna". Brojna skupina istraživača, s dr. sc. Latinkom Perović kao *spiritus movensom*, a koja je uključivala brojna imena, praktično sva iz same Srbije, time je uistinu obavila posao koji je istodobno bio i kapitalna investicija u budućnost.

Referirajući u prethodnom pitanju na shvaćanja modernizacije u njemačkoj historiografiji i njihove transfere u srpsku, imao sam na umu činjenicu da su u razdoblju, primjerice, od srpskog izdanja knjige Fritza Fischera *Bündnis der Eliten* (*Savez elita*, Beograd, 1985.) do srpskog izdanja izbora radova Jürgena Kocke *O*

istorijskoj nauci. Oglеди (Beograd, 1994.), ali i prije i kasnije, bili brojni radni kontakti s vodećim njemačkim povjesničarima. Ne moramo se na tome podrobnije zadržavati, ali mi se čini važnim uočiti da isti ti njemački povjesničari nisu na usporediv način bili uključeni drugdje u Jugoslaviji do 1990. godine.

ĆIRKOVIĆ: S obzirom na ideološku atmosferu u kojoj se jugoslovenska historiografija razvijala nije se tome čuditi. Prema svetu su vrata bila najpre otvorena ka Francuskoj, gde je Brodelov centar i uopšte historiografija "Anala" bila blagonaklono gledana od strane ideoloških cenzora. Uticaj otuda bio je blagotvoran i šteta je što nije dao više ploda. Kad sam 1963. konkurisao za stipendiju Humboltove fondacije, bilo je čuđenja i prekornog gledanja. Koju godinu kasnije situacija se potpuno promenila.

ROKSANDIĆ: Sudjelujući u raspravama u vezi sa Srbijom u modernizacijskim procesima 19. i 20. stoljeća, naglasili ste potrebu istraživanja protomodernizacijskih fenomena u povijesti Srba u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću, a na to ste u prijašnjem odgovoru isto tako referirali. Dakako da dijelim takvo mišljenje, i to ne samo kad je 18. stoljeće u pitanju. Mišljenja sam da je modernizacija Habsburške Monarhije sve do njezina sloma u Prvom svjetskom ratu na vrlo različite načine proces bez kojega se ne može razumjeti ne samo povijest Srba u njezinim granicama nego i Srbije same. Meni osobno je već poodavno veliki izazov spoznaja da je mnoštvo modernizacijskih transfera u Srbiju 19. stoljeća potjecalo iz zemalja pod vlašću Habsburgovaca, unatoč nepovjerenjima u Srbiji, nerijetko i vrlo učestalima, prema sve-mu što je potjecalo "iz preka", što i sami ističete. S vremenom sve više srednjoeuropeizirani Srbi u Habsburškoj Monarhiji 18. i 19. stoljeća, koji su, što također ističete, s mnoštvom kapilarnih kulturnih transfera u Srbiju u tome također imali važnog udjela, ipak nisu mogli utjecati na dalekosežnije promjene u odnosima Srbije s Habsburškom Monarhijom... Ako sam dobro razumio

Vašu knjigu, Vi vrlo kompleksno interpretirate odnose sa svijetom "iz preka".

ĆIRKOVIĆ: Mislim da je jednostrano i nedovoljno uočavati i opisivati ljudski i intelektualni priliv koji u Srbiju dolazi "iz preka" a ne pitati se o sredini iz koje potiče. U našim popularnim pogledima na istoriju s one strane Save i Dunava postoji književnost, postoje likovne umetnosti, ima školovanih ljudi, a ne zapaža se da je to sve nastalo u složenom, organizovanom i dinamičnom društvu, koje je bilo u stanju da razvije svoju osobenu obrazovanost i kulturu, sposobnom da primi i prilagodi podsticaje onovremene Evrope. Poneki usamljeni glas je u XX veku vapijao za "više svetlosti u srpskom XVIII veku" (Nikola Radojčić), a tek su odgovarajući tomovi *Istorije srpskog naroda* (IV, 1-2) pružili podlogu za bolje razumevanje uloge Srba iz Habsburške monarhije XVIII i XIX veka u ukupnom srpskom razvoju.

ROKSANDIĆ: Na kraju, što je Veliki rat – koji je i izbio 1914. godine – postajao izgledniji, dogodilo se obrnuto, da su Srbi u Habsburškoj Monarhiji postali zatočnici problema u međudržavnim odnosima Srbije i Austro-Ugarske (Aneksijska kriza, Veleizdajnički proces, Friedjungov proces).

ĆIRKOVIĆ: U međuvremenu se štošta promenilo, Srbija je postala ne samo politički nego i kulturni stožer oko koga su kružili u međuvremenu nastali politički pokreti i stranke Srba u susedstvu. Sve veća zategnutost na planu međudržavnih odnosa izazivala je sve netolerantnije nastupanje prema Srbima i njihovim tekovinama. Simbolično u tom pogledu je ukidanje crkveno-školske autonomije Srba u Ugarskoj 1912. godine.

ROKSANDIĆ: S time u vezi mi je zanimljivo uočiti da se u srpskoj historiografiji, kad je o modernizaciji u Podunavlju riječ, rijetko referira na ljude kao što su Mađari György Ránki Iván Berend (*Evropska periferija i industrijalizacija 1780–1914.*) ili István Bibó

(Bijeda istočnoevropskih malih država) i Jenő Szűcs *(Oris triju povijesnih regija Evrope)* – naslovi su citirani prema hrvatskim prijevodima – koji su imali izravan interes i za srpske teme. Dakako da nisam siguran koliko je moj uvid cjelovit. Biste li se suglasili s time, imajući na umu mnogovrsnost srpsko-mađarskih kulturnih i znanstvenih veza?

ĆIRKOVIĆ: Nažalost, moram reći da praćenje onoga što se radi u drugim historiografijama nije bilo jaka strana znatnog dela srpskih istoriopisaca. Ima oblasti koje su po prirodi stvari više “internacionalne” (antička istorija, vizantologija, osmanistika), ima pojedinaца koji su u dijalozima učestvovali, ali ukupno uzevši, prilično glomazna institucionalna baza srpske istoriografije deluje unutar nacionalnih granica.

ROKSANDIĆ: Na različite, ali i slične načine, Hrvati i Srbi imaju dugu milenijsku povijesnu baštinu, ali i europski razmjerno kratku, k tome, ponovo na različite načine, u štoćemu još uvijek nedovršenu modernizaciju. S druge strane, vjerojatno najvažnije modernizacijske promjene u oba slučaju zbile su se u jugoslavenskom kontekstu, jednako u razdoblju prije Drugoga svjetskog rata kao i poslije njega. S treće strane, kad je riječ o ljudskoj cijeni tih promjena, a još više o traumatiziranosti čitava tog iskustva i u Srba i u Hrvata (na primjer, ljudski gubici u Prvom svjetskom ratu, iskustvo genocida u Drugomu svjetskom ratu, napose Jasenovac te Bleiburg i Križni put), uvijek iznova se postavlja pitanje kako dalje istraživati jugoslavensku baštinu, primjerice, u hrvatskom i srpskom kontekstu, imajući na umu i “sebe” i “drugog”? S kojim Vas je novim pitanjima, s time u vezi, suočilo iskustvo rada na ovoj sintezi?

ĆIRKOVIĆ: U ovom delu Evrope se upravo zbog nasleđa ne može očekivati originalni, domaći, doprinos modernizaciji. Podsticaji, uzori i obrasci morali su se tražiti na strani među “prosvećenim narodima”, kako su govorili pojedini pisci XIX veka. Kompleks

koji savremena literatura tretira kao "modernizaciju" suviše je raznovrstan i raznorodan da bi mogao delovati kao jedinstveni pokretač; neizbežno su sa raznih strana dolazili različiti uzori i obrasci. Možda je još najviše "standardizovan" bio uticaj u oblasti prirodnih nauka i tehnike. U izgrađivanju institucija, regulisanju društvenih odnosa, odnosu prema privređivanju, političkom organizovanju itd., itd., delovi evropskog Jugoistoka ugledali su se na razne delove "prosvećene" Evrope. Preko postojećih nasleđenih razlika dolazio je sa modernizacijom sloj novih. Presudne u nastajanju svojevrstne geografije razlika među narodima i unutar pojedinih naroda postajale su državne granice. Ja sam nastojao u knjizi pokazati kako je na srpsku integraciju protivrečno delovalo jačanje unitarne države, sa njenom sve većom sposobnošću da modernim sredstvima utiče, ujednačava i stapa populaciju unutar granica. Kneževina i Kraljevina Srbija je taj vid modernizacije podržavala i nastojala realizovati, dok se srpski živalj u Ugarskoj posle Nagodbe 1867. godine takvoj razvojnoj tendenciji opirao koliko je god mogao. Razvila su se dva u mnogome suprotstavljena mentaliteta, koji nisu sasvim iščezli do danas. Vraćajući se srži Vašeg pitanja, mislim da bi se posle istraživanja vidova modernizacije moglo prići komparacijama u raznim sferama života.

ROKSANDIĆ: U hrvatskoj historiografiji modernizacijom se najviše bavi profesorica Mirjana Gross. Najvažniji njezini radovi u vezi s drugom polovicom 19. stoljeća, podsjećam, izašli su prije i poslije 1990. godine. Oni se također jednim svojim dijelom tiču i srpske problematike u Monarhiji. Ne bih htio ponovo praviti analogne usporedbe s primjerom sa srpske strane. Što mislite što stoji na putu "prekogračnoj" recepciji spoznaja kojima je teško poreći profesionalnu važnost u neposrednom susjedstvu?

Još otvorenije! Kako je moguće da srpski i hrvatski mafijaši, a nerijetko i tajkuni pa i policije ili ne znam tko sve drugi, javno i tajno surađuju, i to se smatra "normalnim", a kad je riječ o huma-

nističkoj inteligenciji, ponajviše surađuju oni koji svih proteklih godina od 1990., uglavnom nisu ni prestajali komunicirati?

ĆIRKOVIĆ: Mislim da sam to rekao u odgovoru na jedno ranije pitanje. Spomenuti pojedinci i institucije lakše zaboravljaju svoj angažman u devedesetim, istoričari su znatnim delom ostavili tragove koji se ne daju lako izbrisati.

ROKSANDIĆ: U hrvatskim recepcijama Vaše knjige neizbježni su osvrti na obavijesti i formulacije u vezi s četništvom u Drugomu svjetskom ratu. Kad su u pitanju srpska partizanska i četnička baština od 1941. do 1945. godine, što je danas historiografski jasnije nego što je bio slučaj do 1990. godine, a što, po Vašem mišljenju, ponajprije ostaje za istraživanje? Jesu li četnički zločini fenomen koji se prije svega treba objašnjavati kao osveta za masovne zločine počinjene nad Srbima od 1941. do 1945. godine ili je riječ o zločinima koji su činjeni s ciljem velikosrpske rekonstrukcije Kraljevine Jugoslavije nakon završetka Drugoga svjetskog rata? Kako objasniti da su, imam na umu istraživanje Igora Graovca u sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici, među četničkim žrtvama po nacionalnom kriteriju bili brojniji Srbi nego Hrvati?

ĆIRKOVIĆ: Kad čovek priđe tome razdoblju kao zainteresovani čitalac, a ja sam bio u tom položaju, raspoložujući samo iskustvom istraživača medijeviste, biva zapanjem množinom onoga što je publikovano kao izvorna građa i onoga što je pisano kao svedočenje o tome vremenu, pa i onoga što je nastalo istraživanjem. Naviknut na hroničnu oskudicu izvora pitao sam se o problemima onih koji su suočeni sa prevelikim izobiljem. Kad je savlađivanje celovite dokumentacije nemoguće, kako se usmerava izbor, koji se kriteriji primenjuju, kako se osigurava objektivnost? Može li se uprkos tačnom navođenju izvora, selekcijom stvoriti izobličena i neverna slika? Baveći se tim periodom ljudi se manje trude oko utvrđivanja onoga "kako je stvarno bilo", a mnogo više oko kvalifikacija, osvetljavanja pobuda, prepoznavanja

planova i sl. Zašto ovo govorim? Zbog toga što sam na osnovu onoga što sam pročitao, što sam smatrao najboljom literaturom, došao do uverenja da je ono što označavamo kao "četništvo" jedva moguće tretirati kao celinu i podrazumevati da je u svim delovima i u svim periodima rukovođeno određenim idejama ili planovima. Ne verujem da objašnjenja pobuda mogu umanjiti ili pravdati zločine, oni se i nadalje moraju proučavati u kontekstu u kome su počinjeni. Na osnovu takvih istraživanja može se doći do rezultata koji ste citirali, a koji je veoma važan. Ideje iz Moljevićevog referata naknadno povezuju i prividno daju smisao nepreglednom mnoštvu konkretnih zločina za koje su odgovorni počiniooci.

ROKSANDIĆ: Nakon konačnih partizanskih pobjeda u Srbiji krajem 1944. i početkom 1945. godine obračun s "reakcijom" uključivao je i brojne arbitrarne egzekucije. Koliko se o tome danas nešto pouzdanije zna i jesu li ti zločini predmet egzaktnijih provjera?

ĆIRKOVIĆ: Bojim se da nisu. Na primeru grada u kome sam odrastao (Sombor, *nap. D. R.*) mogao sam da se uverim da se nije poznavao ni ukupni broj a kamoli ličnosti postreljanih. Kako je to nacionalno mešovita sredina, obuhvaćeni su bili okupatorski funkcioneri, ali i Srbi koji su se uključili u aparat hortijevskog režima. Egzekucije ove vrste ponovljene su na suviše mnogo mesta sličnim metodima da bi se mogli smatrati spontanom odmazdom lokalnih antifashišta. Kad je 1990-ih nestalo tabua, do reči su došli revanšisti, jednako neskloni objektivnosti i fer suđenju. U novinama se povremeno čita o tome da je neko sudski rehabilitovan, većinom osuđenici nešto kasnijeg vremena. Danas je to predmet sudskih procesa. Moram priznati da sam premalo obavešten o eventualnoj literaturi o toj temi.

ROKSANDIĆ: Molio bih Vas da se zadržimo i na problematici nacionalnih ideologija. Osobno sam već duže vrijeme mišljenja da je

hrvatske i srpske nacionalne ideologije 19. i 20. stoljeća nemoguće egzaktno istraživati ne primjenjujući komparativne metode, kao ni srpske i hrvatska političke kulture ne primjenjujući teorije i metode kulturnih studija. Činjenica je da jednih i drugih studija nema mnogo pa je iz hrvatske perspektive nerijetko sve što je u vezi s Vukom Karadžićem ili Ilijom Garašanićem i danas zazorno i izravno povezano s velikosrpskim nacionalizmom 1990-ih godina, odnosno iz srpske perspektive nerijetko sve što je u vezi s Antom Starčevićem ili Ivanom Mažuranićem jednako tako i danas zazorno itd., itd. Doduše, u novije vrijeme ima i zajedničkih hrvatsko-srpskih – ironično rečeno – projekata, primjerice, “dejugoslavizacija” nacionalne ideologije Josipa Juraja Strossmayera. Što bi se sve trebalo učiniti da se iz takvih zatvorenih krugova izađe pa da se historijski konkretne međunacionalne tenzije i konflikte počne historijski konkretno i istraživati, dakako, ne previđajući fenomene kojima se može ili mora pristupiti i u dužim vremenskim trajanjima. Je li u hrvatsko-srpskom, odnosno srpsko-hrvatskom slučaju prošlost jedina moguća sadašnjost i budućnost?

ĆIRKOVIĆ: Najvećim delom to je posledica jednog začaranog kruga politizacije. Kod protagonista političkih pokreta i partija XIX veka svojevrstne vizije istorijskih zbivanja usmeravale su političku aktivnost. Oko istorijskih tema su se vodile borbe, koje su i same postale istorija posmatrane iz perspektive kasnijih generacija. Teme nekadašnje politike postale su predmet istoriografskih sporova, koji utiču na politiku i tako u krug. U vreme jednopartijskog režima prigušivano je sve ono što je moglo izazvati međunacionalne sporove i narušiti ideal “bratstva i jedinstva”. Uticaji i politizacije i nametnute harmonizacije osećaju se i danas. Verovanje u bolju budućnost zasnivam na primerima ranijih istoriografskih sukoba kakvi su bili između srpskih i bugarskih ili mađarskih pisaca, ili između hrvatskih i italijanskih, koji su prestali, koliko je meni poznato. Stare sporne teme raspravljaju se u stručnim krugovima

onako kako se to čini u evropskim zemljama, koje nam služe kao uzor. Srpsko-hrvatske diskusije su blizu tome, a prevazilaženje jednostrane političke tematike upućivaće na saradnju. Pesimista sam u pogledu srpsko-albanskih historiografskih kontakata, ponajviše zbog toga što se ne primećuje dovoljno znanja i udublivanja u bilo šta što nije polemika.

ROKSANDIĆ: Moderni etnokonfesionalni nacionalizam u Srba, kao što i sami kažete, nije mogao biti doveden u pitanje čak ni u razdobljima ekstremne sekularizacije 1947. – 1990. godine. Ipak, taj nacionalizam u 19. stoljeću nije imao "ideologa" kao što ga je u Vuku Karadžiću imao moderni srpski etnolingvalni nacionalizam ili u Iliji Garašaninu moderni srpski državni nacionalizam. Kako to objasniti i koji bi mogli biti širi konteksti istraživanja moći i slabosti srpskoga etnokonfesionalnog nacionalizma?

ĆIRKOVIĆ: Mislim da treba imati u vidu unutrašnju protivrečnost toga tipa nacionalizma, koja nije karakteristična samo za srpski slučaj. Pravoslavno nasleđe je u srži njegove ideologije i ono se neguje i razvija pod jakim uticajem crkve. Za srpski slučaj je karakteristična "slavjanofilska" orijentacija hijerarhije i klera u Srbiji. Epoha modernih nacionalnih integracija donosi druge ideološke kriterije, koji prevazilaze konfesionalne granice i u njima vide smetnju. Veoma je teško, praktično nemoguće, pomiriti te dve orijentacije, staviti ih u osnovu jedne koherentne ideologije. Mislim da bi trebalo pažnju istraživača posvetiti Dimitriju Ljotiću i njegovom pokretu "Zbor". Recepcija elemenata nacističke ideologije i uloga u okupacijskom režimu doprineli su njegovoj opravdanoj diskvalifikaciji, ali njegova sinteza pravoslavnog klerikalizma i "organskog" shvatanja društva, nadživela je i njega i prvu generaciju sledbenika. Pored javnih "neoljotićevaca", promotora "organskih studija", ideološki elementi se prepoznaju i kod drugih nacionalističkih struja u Srbiji. Od njih dolazi ono osporavanje antifašizma, koje je uveliko uzelo maha u Srbiji.

ROKSANDIĆ: Srbi su jedan od onih malobrojnijih europskih naroda koji se etnički prožimaju s brojnim drugim narodima, što srpsku povijest dodatno čini vrlo složenom, moglo bi se reći, čak i neovisno o razdoblju koje je u pitanju. Kad je riječ o eksternim aspektima moderne srpske povijesti, što Vam se čini najslabije istraženim i u kojim slučajevima?

ĆIRKOVIĆ: Uprkos činjenici da su studije o periodu osmanske vlasti ogromnim koracima napredovale posle Drugog svetskog rata, mislim da je kompleks odnosa sa Turcima najslabije izučen. Pri tome ne mislim na međudržavne odnose, ne mislim ni na borbe za oslobođenje u XIX veku, mislim baš na stoleća turske vlasti sa višedimenzionalnom problematikom, koja nije ni sagledana u celini. Uzroci tom nesrazmernom zaostajanju leže u teškoj pristupačnosti izvora u dvojakom smislu: zbog jezičke barijere i zbog duge nesređenosti arhiva sa dokumentima za stariju osmansku istoriju. I kritičko upoznavanje osmanske istorije XV – XVIII veka napreduje tek u naše vreme. Situacija se može uporediti sa istorijom balkanskih naroda u vreme kad nije bilo vizantologije kao internacionalnog polja istraživanja. Najpreči zadaci su, čini mi se, u prepoznavanju dinamike kojom su prožeta ta stoleća. U našoj literaturi se stanje pred Prvi ustanak objašnjavalo ustanovama i odnosima iz vremena posle osvajanja.

ROKSANDIĆ: Ove Vaše ocjene potiču me da se vratim na Vašu sintezu. Naslov poglavlja "Sultanovi šticenici" očito primjenjujete bez ironičnog prizvuka. Možemo li se s time u vezi zadržati na iskazanim ocjenama u vezi s najvećim izazovima u istraživanju i vrednovanju osmanske baštine u srpskoj povijesti? Kojih je razmjera bila islamizacija u Srba u ranom novom vijeku? Bi li bilo moguće stručno raspravljati o tome što sve Srbi danas, recimo, duguju osmanskoj baštini, u smislu kulturnih transfera?

ĆIRKOVIĆ: Kako sam od naših orijentalista naučio, "zimi", šticenik, je bio službeni naziv za nemuslimanske sultanove podanike. To

je bila najopštija oznaka statusa ne samo Srba i ne samo hrišćana. Na ogromnom prostoru, tokom perioda koji se meri stolicima (mnogo dužeg na Kosovu nego u Panoniji) odigravala se drama akulturacije u veoma različitim vidovima i sa nejednakim ishodi-
 ma. Prihvatanjem islama izlazilo se iz "štićenika" među privile-
 gisane, ali se istovremeno i kidalo sa dotadanjim tradicijama, pa
 i načinom života. O tim veoma važnim i zanimljivim procesima
 se veoma malo zna. Iako su osmanski popisni defteri pružili prvu
 podlogu za neku vrstu statističkog obuhvatanja naselja i teritorija,
 oni ne pomažu mnogo u proceni dinamike i stepena islamizacije.
 Iz 1490/91. sačuvani su sumarni popisi glavarine u kojima su kao
 gubitak knjiženi oni koji su primili islam, jer nisu morali plaćati.
 S mnogo opreznosti ih se može, ali vrlo ograničeno, upotrebiti za
 prepoznavanje razlika među regijama u tadašnjem talasu islamiza-
 cije. Rano osvojene oblasti (Trakija, Makedonija), zatim centralna
 Bosna i Albanija se ističu većim procentom onih koji su primili
 islam. S pouzdanjem se može tvrditi da su gradska naselja bila u
 većoj meri islamizovana. Mislim da je moguće i potrebno istra-
 živati nasleđe osmanskog perioda imajući pri tome u vidu stanje
 pred Prvi ustanak i decenije pre velikog čišćenja jezika i realija.
 Mene bi, recimo, veoma interesovala komparacija životne sredine
 Dositejevog savremenika iz nekog od gradova sa jačom srpskom
 komponentom kao što su bili Sombor ili Kikinda, sa odgovaraju-
 ćim životnim krugom nekog vojvode iz Prvog ustanka.

ROKSANDIĆ: Ako se ne varam, "danak u krvi" uopće ne spominje-
 te...

ĆIRKOVIĆ: "Danak u krvi" je školski primer raskoraka između stvar-
 nog značaja i ideološke percepcije jednog fenomena. "Braše jani-
 čare po vseh zemljah" beleži srpski letopisac s početka XVI veka.
 Činilo se to povremeno i na neuporedivo većem prostoru od onog
 koji su naseljavali Srbi. U vreme kad je sultan za velike pohode
 sakupljao što redovnih što vanrednih plaćenih odreda u jačini

100.000 do 120.000, broj janjičara su savremenici cenili između 8.000 i 12.000. Značaj ustanove, koja se ugasila u XVI veku, najviše se ogleda u podacima o poreklu visokih dostojanstvenika Porte. Značajnije je to sa gledišta popunjavanja elita u Osmanskom carstvu nego kao odlivanje "krvi" pokorenih naroda.

ROKSANDIĆ: Očito je riječ o pitanjima koja ne tangiraju samo srpsku historiografiju. Velika je šteta što među osmanistima u Turskoj i drugdje u svijetu još uvijek nema većeg interesa za osmansku baštinu u ovom dijelu svijeta. S time u vezi htio bih otvoriti još jedno pitanje. U ranome novom vijeku Hrvati i Srbi su u manjoj ili većoj mjeri izmiješani, sami ili/i s trećima, kao habsburški, mletački i osmanski podanici. U tome razdoblju imperijalne granice i razdvajaju i spajaju jednako Srbe kao i Hrvate. Ne ulazeći u bilo što što je pritom distinktivno u slučaju jednih i drugih, ostaje otvoreno temeljno pitanje kako istraživati hrvatsku ili srpsku povijest kao fenomen ranonovovjekovnih višegraničja ("multiple borderlands"). Naslovi Vaših poglavlja "Između križa i polumjeseca", "Sultanovi šticećenici", "Nastajanje modernoga kršćanskog društva" itd. u tom su smislu već i simbolički poticajni. Međutim, ono "između", kao što se može pročitati i u Vašoj sintezi, može biti i inkluzivno i ekskluzivno, integrativno i dezintegrativno itd. Što bi se, prema Vašem mišljenju, u historiografiji trebalo mijenjati pa da istraživači jedne, druge i treće imperijalne baštine u srpskoj i hrvatskoj povijesti počnu produktivnije komunicirati?

ĆIRKOVIĆ: Jedino što ja vidim jeste da se treba osloboditi nacionalne perspektive, karakteristične ne samo za staru istoriografiju već u priličnoj mjeri i za današnju. Mislim na biranje onoga što je "naše" i istrzanje iz konteksta u kome su zastupljeni i "drugi". Mislim da ste Vi sa svojim timom dali pravi primer kako treba raditi.

ROKSANDIĆ: Je li u ranome novom vijeku moguće govoriti o "etničkim čišćenjima", imajući na umu razmjere demografskih

promjena, nerijetko katastrofa, ali i načine kako su se mijenjale demografske strukture s jedne, druge ili treće strane imperijalne granice?

ĆIRKOVIĆ: Ne iskorenjivanje, nego otimanje o ljude, je srednjovekovno nasleđe. U jednoj drugoj knjizi (ova je morala biti suviše sažeta) nastojao sam da pokažem kako se kralj Matija Korvin dovijao da popravi demografsku situaciju graničnih oblasti prema Turskoj. Žalio se da je za tri godine (od kako su Osmanlije izbile na liniju Sava – Dunav) odvedeno preko 200.000 ljudi i pregao na razne načine da popuni opusteli prostor. Preduzimani su pohodi s ciljem da presele stanovnike. U svojim pismima kralj je tvrdio da su njegovi ratnici 1480. i 1481. preko Dunava prebacili 100.000 ljudi. Pozivao je preostalu vlastelu sa turske teritorije i dodeljivao posede i službe, seljaci su bili oslobođeni crkvene desetine, od pape je izdejsstvovao encikliku prelatima i sveštenstvu kojom se preporučivao tolerantan stav prema došljacima (posebno je spomenuto primanje u hramove, sahranjivanje u katolička groblja, da se ne uskraćuju obredi ako nema pravoslavnih sveštenika), tražio je oprost i odobrenje da ljudi i žene mogu stupiti u drugi brak ako im je bračni drug odveden u tursko ropstvo. Zadržao sam se na ovim detaljima da podsetim na repertoar mera kojim se nastojalo uvećati broj stanovnika i kad su oni bili "drugi" po jeziku i veri.

ROKSANDIĆ: Povijest nasilja ("history of violence") ranoga novog vijeka, ali i potonje epohe, 19. i 20. stoljeća, u hrvatskom i srpskom slučaju jedva da postoji u strožemu disciplinarnom značenju, danas uobičajenom na Zapadu, a fenomenima endogenog i egzogenog nasilja neupitno je duboko prožeta povijest i jednih i drugih. S druge strane, vjerujem da ćete se suglasiti, martirološkog referiranja na iskustvo nasilja iz perspektive žrtve posvuda ima, napose diljem europskoga srednjoistočnog i jugoistočnog prostora, ali i mnogo manje referiranja na iskustvo nasilja iz perspektive zločinca, počinitelja nasilja.

ĆIRKOVIĆ: To je notorna slabost “nacionalnih istorija” u svim vremenima: načelno odricanje od primene jednakih merila za svoje i za “druge”. Tu ima još mnogo posla za kritiku one vrste za koju sam se zalagao u predgovoru hrvatskom izdanju.

ROKSANDIĆ: Htio bih Vam postaviti i jedno pitanje u vezi s javnim djelovanjem i javnom odgovornošću povjesničara za svoje djelovanje, i to u vezi s iskustvom koje se i Vas osobno tiče. Mnogi nisu zaboravili Vaše javno kritičko očitovanje o “Memorandumu SANU” u raspravi na izvanrednoj skupštini Srpske akademije nauka i umetnosti 18. prosinca 1986. Dakle, molio bih Vas da se na tome zadržimo s jednim pitanjem jer držim da ima svoj povijesni kontekst, napose kad je riječ o elitnim nacionalnim institucijama, i to ne samo u srpskom slučaju, gdje se problem dalekosežno bio zaoštrio.

Na internetu su zabilježene ove Vaše tada izgovorene riječi, a pretpostavljam da je zapis vjerodostojan: “Ponekad se zaboravlja da smo u Akademiju izabrani zahvaljujući radu i rezultatima u nekoj naučnoj oblasti (ili umetnosti) i da smo i posle toga ostali laici u drugim oblastima. Teško je uvideti razloge zbog kojih bi trebalo posebno ceniti mišljenje akademika historičara o nuklearnim centralama, književnika o tehnicima, hemičara o umetnosti. Nije ovo prvi put da se Akademija zajedno sa zemljom nalazi u teškoćama i krizi. Našim prethodnicima u prvim decenijama ovog veka nije bilo lakše, a ipak nisu politikom proželi Akademijin rad. Tadašnja gospoda akademici znali su šta gde spada, ko se čime bavi i šta kome dolikuje. Okolnosti su danas bitno drukčije, ali neke tradicije moramo očuvati da bi Akademija uopšte ostala Akademija. Jedna od njih, u ovom trenutku, čini se najaktuelnija, traži da Akademiju ne upotrebljavamo za svrhe koje su tuđe njenoj suštini i njenoj misiji”. Na što ste prije svega mislili govoreći o “svrh(ama) koje su tuđe njenoj suštini i njenoj misiji”?

ĆIRKOVIĆ: Mislio sam na tada već prilično dugo ispoljavano nastojanje da Akademija zameni novine, udruženja, tribine, kojih su bile lišene politički angažovane kolege iz Akademije i njihovi opozicioni istomišljenici. U društvu u kome je vladao monopol, ne samo na odlučivanje nego i na mišljenje i iskazivanje mišljenja o političkim stvarima, to im je jedino preostajalo. Mora se, dakle, imati razumevanje za njihove pobude, ali to ne znači da je politizacija donela dobro Akademiji. Meni je žao što moram reći da je dalji razvoj događaja pokazao da su moje bojazni bile opravdane.

ROKSANDIĆ: Kad je riječ o ratovima 1991. – 1995. godine, s kojima se raspala jugoslavenska federacija, ali i s kojima se redovito ušlo u višestruke tranzicijske procese pod socijalno, ekonomski i politički krajnje upitnim uvjetima, uočljivo je da ne upotrebljavate pojam "agresija" u bilo kom značenju, kad je o tim ratovima riječ. Je li to slučajno?

ĆIRKOVIĆ: Moram podsetiti da nisam smatrao da sam u stanju izlagati istoriju raspada Jugoslavije, ograničio sam se na pokušaj objašnjenja fatalne orijentacije Srba, nametnute od strane političke i znatnim delom kulturne elite, suprotne tradicijama iz prethodnih decenija. Nisam, dakle, bio u prilici da opisujem i kvalifikujem razne faze ratnih sukoba na tlu bivše Jugoslavije. U svakom slučaju, bio bih oprezan u upotrebi termina obojenih ideološkim stanovištem i emocionalnim nabojem. "Agresija" na jednoj ima pandane na drugoj strani.

ROKSANDIĆ: Imajući na umu svakovrsnu cijenu tih ratova, i ljudsku kao i materijalnu, da ne govorimo o mentalnim i simboličkim opterećenjima, što bi u srpskom i hrvatskom slučaju, prema Vašem mišljenju, bilo srpsko i hrvatsko "Vergangenheitsbewältigung" (ovladavanje prošlošću)?

ĆIRKOVIĆ: Ne treba zaboraviti na ulogu istoričarskog esnafa u kome je znatan deo izabrao da bude advokat svoje nacije. To je

neizbežno odvelo suprotstavljanju dojučerašnjih kolega i saradnika, stvaranju atmosfere neprijateljstva. Može se nadati da će dalji razvoj historiografije na obema stranama izvršiti neku vrstu "lustracije". Nije realno očekivati od onih koji su bili zahvaćeni aktuelnim političkim borbama da će primopomoći "prevladavanju prošlosti". Oni koji su ostali verni etici zanata, za koje je objektivnost ostala najviša vrednost, pozvani su da na tome rade na dobro kulture obeju strana.

Rođen je 29. siječnja 1929. u Osijeku.
ROKSANDIĆ: Što se na temelju iskustva od 1918. do danas i, nadalje od 1945. do danas, uopće može reći o tome što bi trebali biti prioriteti u istraživačkoj komunikaciji srpskih i hrvatskih povjesničara u "bilateralnim" i "multilateralnim" projektima i inicijativama?

ĆIRKOVIĆ: Mislim da se mogu izdvojiti neki kompleksi koji ili nisu dovoljno istraženi ili su veoma mnogo diskutovani pa je nastao historiografski čvor, koji bi trebalo razmrsiti služeći se metodološkim inovacijama i iskustvima stečenim na proučavanju nekih drugih delova Evrope. Kao primer za prvi kompleks bi bila plemena u seobi i posle seobe (VII – IX vek), a za drugi kompleks jugoslovenstva u svim njegovim slojevima. Mislim da se i dalje preporučuju seobe XV – XVII veka, a onda i veliki svetskoistorijski procesi: demokratizacija, urbanizacija, recepcija velikih ideja itd.

Dist. Humboldtove fondacije (Alexander von Humboldt-Stiftung)
ROKSANDIĆ: Profesore Ćirkoviću, najljepša Vam hvala na povjerenju i spremnosti s kojima ste prihvatili prijedlog da realiziramo ovaj u štoćemu neuobičajeni intervju. Uvjeren sam da ljude u našoj struci i s hrvatske i sa srpske strane neće ostaviti ravnodušnima, a nadam se da će biti i od koristi, prije svega tako što će proširiti mogućnosti profesionalne komunikacije i suradnje hrvatskih i srpskih povjesničara.

Pripremajući se za ovaj razgovor pročitao sam da ste rođeni u Osijeku, 29. siječnja 1929. Uistinu me raduje da se hrvatsko izdanje Vaše knjige *Srbi među europskim narodima* promovira u

Zagrebu 22. siječnja 2009., tjedan dana uoči Vašega 80. rođendana. Želim Vam još mnoge godine života, što bolje zdravlje i što više ljudskih i profesionalnih zadovoljština!

Sugovornici

SIMA ĆIRKOVIĆ

Rođen je 29. siječnja 1929. u Osijeku (Hrvatska), a osnovno obrazovanje stekao je u Somboru (1936.–1940.), srednje u Beogradu (1941.–1944.) i Somboru (1945.–1948.). Studirao je povijest na Filozofskom fakultetu u Beogradu (1948.–1952.). Nakon kraće službe kao arhivist i bibliotekar (1953.–1955.), izabran je za asistenta Istorijskog instituta; iste godine započeo je arhivska istraživanja u Dubrovačkom arhivu. Od 1953. objavljuje radove iz područja srednjovjekovne povijesti. Doktorsku disertaciju *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba* obranio je 1957. na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Od tada mu je rad vezan za beogradski Filozofski fakultet sve do umirovljenja 1994. Kao stipendist Humboldtove fondacije (*Alexander von Humboldt-Stiftung*) boravio je u Njemačkoj na Sveučilištu u Kölnu (1963.–1964).

Pored disertacije objavio je 1964. knjigu *Istorija srednjovekovne bosanske države*. U *Istoriji Crne Gore* zajedno sa Ivanom Božićem obradio je razdoblje XII. do XV. stoljeća (sv. I, knj. 1-2, 1970.). Zajedno sa Ivanom Božićem, Miloradom Ekmečićem i Vladimirom Dedijerom objavio je *Istoriju Jugoslavije* (1972, na engleskom 1974, na kineskom 1984). Bio je suautor i urednik prve knjige *Istorije srpskog naroda* (1981.) i suautor druge knjige (1982.). Knjiga *Srbi u srednjem veku* objavljena je u Italiji (1992., 1994.), a prevedena na francuski (1992.) i ruski (1996.), a na srpskom

objavljivana je više puta od 1995. Trideset studija publiciranih izvorno mahom u inostranstvu, sabrano je u knjizi *Rabotnici, vojnici, duhovnici. Društva srednjovekovnog Balkana* (1997.). Zajedno sa Radom Mihaljčićem inicirao je i uredio dve leksikografske publikacije: *Enciklopedija srpske istoriografije* (1997.) i *Leksikon srpskog srednjeg veka* (1999.). Suautor je knjige *Staro srpsko rudarstvo* (2002., zajedno s Desankom Kovačević-Kojić i Ružom Ćuk).

Knjiga *Srbi* je objavljena je na engleskom 2004., srpskom (pod naslovom *Srbi među evropskim narodima*) 2004., i talijanskom 2007. Studije *O istoriografiji i metodologiji* izdao je Istorijski institut u Beogradu (2007.). Živi i radi u Beogradu.

DRAGO ROKSANDIĆ

Rođen 12. siječnja 1948. u Petrinji. Osnovnu školu pohađao u Sisku, Čapljini i Mostaru, a od 6. razreda u Zagrebu, gdje završava i gimanziju. Od 1966. do 1969. studira filozofiju i sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a od 1971. do 1975. povijest na Filozofskom fakultetu u Beogradu, gdje diplomira (1975.) i magistrira (1980.). Godine 1978/1979. jedan semestar na arhivskim istraživanjima u Beču, a 1980/1981. kao "étudiant libre" na pariškoj L'École des hautes études en sciences sociales. Doktorska disertacija *Vojna Hrvatska: La Croatie militaire. Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809–1813)*, prijavljena na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1980., obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1988. Od 1978. do 1989. asistent (u raznim statusima) na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a od 1990. do

danas nastavnik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, u statusima od docenta do redovitoga profesora u trajnom zvanju.

Objavljene knjige: *Vojna Hrvatska: La Croatie militaire. Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809–1813). Sv. 1-2.* Zagreb, 1988.; *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana.* Zagreb, 1991.; *Srpska i hrvatska povijest i "nova historija".* Zagreb, 1991. (i u japanskom prijevodu); *Protiv rata. Prilozi povijesti iluzija.* Zagreb, 1996.; *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500–1800.* Zagreb, 2003.; *Uvod u komparativnu historiju* (ur.). Zagreb, 2004.; *Etnos, konfesija, tolerancija.* Zagreb, 2004.; *Svetozar Borojević od Bojne (1856 – 1920). Lav ili lisica sa Soče.* Zagreb, 2006. (Su)urednik publikacija projekta "Triplex Confinium": *Microhistory of the Triplex Confinium.* Budapest, 1988.; s Natašom Štefanec (ur.). *Constructing Border Societies on the Triplex Confinium.* Budapest, 2000.; s Ivanom Mimicom, Natašom Štefanec, Vinkom Glunčić-Bužančić. *Triplex Confinium (1500–1800): ekohistorija.* Split-Zagreb, 2003.; s Egidiom Ivetićem. *Tolerance and Intolerance on the Triplex Confinium – Approaching the "Other" on the Borderlands: Eastern Adriatic and beyond 1500–1800.* Padova, 2008. itd.

Ostalo vidjeti na: www.ffzg.hr/pov/zavod/triplex

DIJALOG S POVODOM

1. svezak

Sima M. Ćirković – Drago Roksandić
"SRBI MEĐU EUROPSKIM NARODIMA"

Nakladnik

FF Press

I. Lučića 3, Zagreb

Za nakladnika

Miljenko Jurković

Urednik

Drago Roksandić

Tehnički urednik

Boris Bui

Likovno rješenje korica

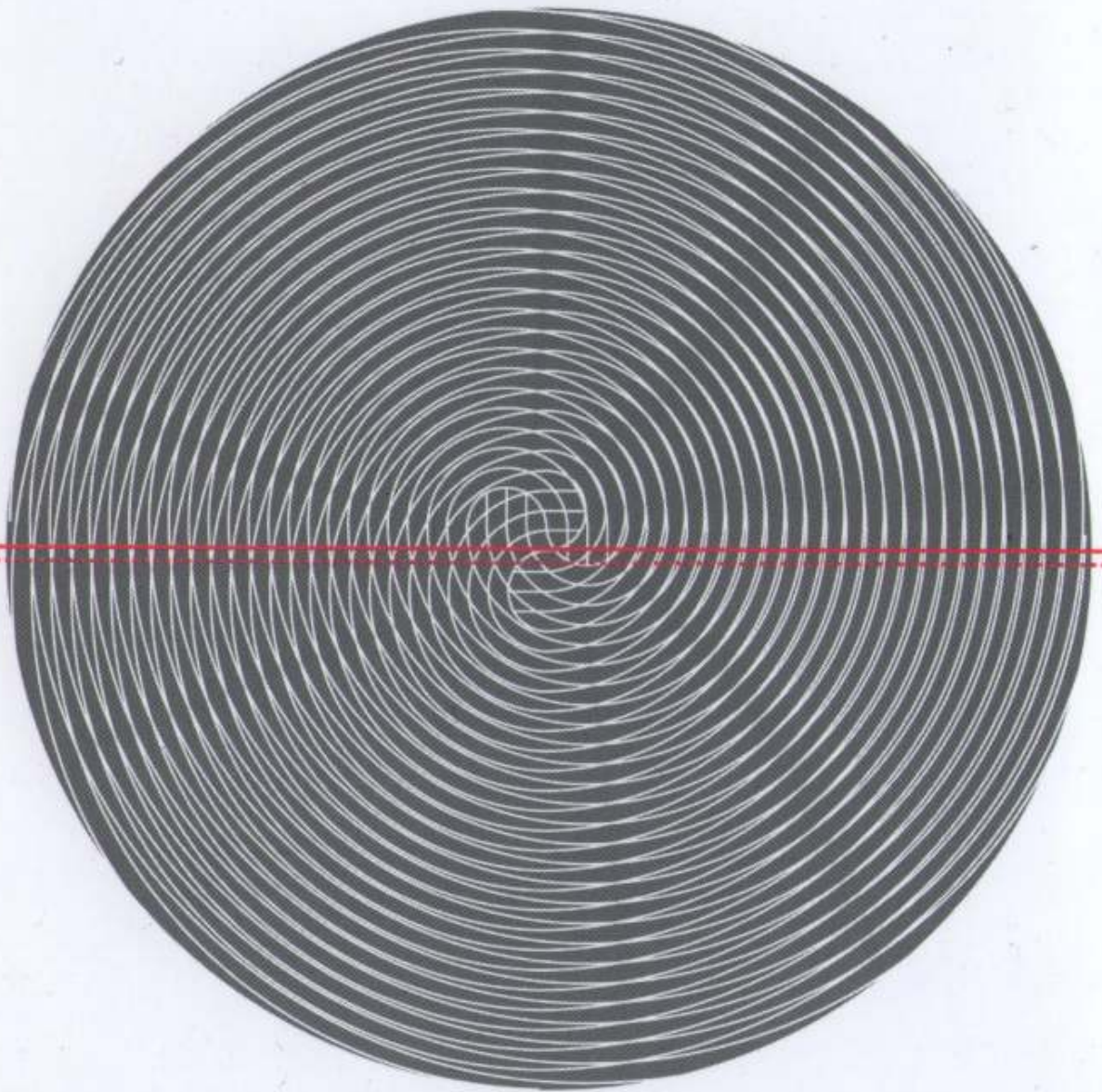
ŠTAR + Marijana Račić

Tisak i uvez

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

siječanj 2009.

CIP zapis je dostupan u računalnom
katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 689349.

FF press

